

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN/ICCH: 2149 - 9225

Yıl/Year/Год: 6, Sayı/Number/

Номер: 23, Haziran/June/ИЮНЬ 2020,

s./pp. 257-277

Geliş/Submitted/ Отправлено: 07.05.2020

Kabul/Accepted/ Принимать: 23.06.2020

Yayın/Published/ Опубликованный:

25.06.2020

DOI: 10.29228/kesit.43442

Araştırma Makalesi

Research Article

Научная Статья

Pervin ÇETİN

Mersin üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

pervincetin47@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3716-364X

NOGAY TÜRKLERİNİN MAMAY DESTANI'NA GENEL BİR BAKIŞ *

Öz

Nogayların Edige, Mamay, Aysıla Oğlu Ahmet Batır, Koplanlı Batır, Amanhor, Şorabatır, Erkosay, Kırk Nogay Bahadırı, Orınanbet, Karasay Kazı, Ertargıt gibi destanları iç ve dış savaşları, halk kahramanlıkları, sosyal ekonomik düzensizliğe karşı mücadele ve halkın yaşayış biçimini anlatması yönünden önemlidir. Özellikle bu destanlardan Edige ve Mamay Destanları önemli bir yere sahiptir. Nogay Destanları toplumun sözlü edebiyatını yansıtır. Bu destanlarda Nogayların yaptığı iç ve dış savaşları, kahramanlıkları, bağımsızlık mücadeleleri tarihi bir çerçevede ele alınır. Tarih boyunca her toplumun kendine özgü bir yaşayış biçimi ve edebiyatı mevcuttur. Nogay Türkleri de geçmişten günümüze kadar tarihi ve edebi bir birliğe sahiptir. Bu sebepten dolayı Nogay Türklerinin tarihi, coğrafi yerleri ve edebiyatları hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Nogay Türklerinin; kim oldukları, geçmişten günümüze tarihleri, coğrafi yerleri, sözlü ve yazılı edebiyatları hakkında çalışmalar sınırlıdır. Sınırlı olan çalışmalardan dolayı Nogay Türkleri hakkında derin bir bilgiye ulaşmak zordur. Bu çalışmanın amacı hakkında az sayıda çalışma yapılan Mamay Destanı'nı ele alıp incelemektir. Ele alınan Mamay Destanı, bir

* **Cite as/Atıf:** Çetin, P. (2020). Nogay Türklerinin Mamay Destanı'na Genel Bir Bakış, *Kesit Akademi Dergisi* 6(23): 257-277. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.43442>

Checked by plagiarism software. Benzerlik tespit yazılımıyla kontrol edilmiştir. CC-BY-NC 4.0

kahramanlık destanı olup Nogayların Musa Bey'in döneminden başlayıp Mamay'ın dönemine kadarki sürecini barındıran bir destandır. Mamay, Nogayların başına geçip kendi dönemi içerisinde yaptığı kahramanlıkları ve mücadeleleri anlatır. Çalışmada öncelikle Nogayları isim, tarihi ve edebiyatları hakkında bilgi verildi. Ardından Mamay Destanı'nın tarihi çerçevesi, coğrafi çevresi, iç ve dış yapı özellikleri ve destanda yer alan motifler yönünden ele alındı. Bu bölümlerden sonra Mamay Destanı'nı anlatan özete yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Nogaylar, Mamay Destanı, dil ve üslup, motifler

AN OVERVIEW OF THE "MAMAY EPIC" OF THE NOGAY TURKS

Abstract

Nogai's Edige, Mamay, Aysıla Son Ahmet Batır, Koplanlı Batır, Amanhor, Şorabatır, Erkosay, Forty Nogai is Bahadır, Orınanbet, Karasay Excavation, Ertartrim in terms of civil and foreign wars, public heroes, struggle against social economic disorder and the way of living of the people. That's why it's so important. Especially Edige and Mamay Epics have an important role. Nogai Epics reflect the oral literature of society. In these epics, the civil and foreign wars, heroism and independence struggles of the Nogai are handled within a historical framework. Throughout history, every society has its own way of life and literature. Nogai Turks also have a historical and literary experience from past to present. For this reason, it is necessary to have information about the history, geographical locations and literatures of Nogay Turks. Nogai Turks; Studies on who they are, their history, geographical locations, oral and written literatures are limited. Due to limited studies, it is difficult to reach a deep knowledge about Nogai Turks. The purpose of this study is to consider and examine the Mamay Epic, which is a small number of studies. The Mamay Epic, which is considered, is a heroic epic and includes the process of the Nogays from the period of Musa lad to the period of Mamay. Mamay tells about the heroism and struggles he made during the period of Nogai. In the study, firstly information was given about Nogay's names, history and literatures. Then the historical frame of the Mamay Epic was discussed in terms of its geographical environment, interior and exterior structure features and motifs in the epic. After these episodes, a summary of the Mamay Epic was included.

Key Words: Nogai Epic, Mamay Epic, language and style, motifs

GİRİŞ

Destanlar toplumun kahramanlıklarını, tarihini ve toplumsal olaylarını manzum biçimde dile getiren ürünlerdir (Artun 2004: 20).

Tarih sahnesine bakıldığında Türklerin çok sayıda destanları mevcuttur. Nogay Türklerinin kendine özgü bir tarihi, kültürü ve edebiyatı vardır. Geçmişte çok zengin sözlü edebi ge-

lenekleri olan menzur eserlerden ziyade manzum eserlere de önem vermişlerdir. Sözlü edebiyat geleneğinde yer alan destanlar, yırlar (türküler), deyimler, yumaklar (bilmeceler), takpaklar (atasözleri), ertegiler gibi eserlere günümüzde ulaşılanların sayısı çok azdır (Ekşi 2010: 184).

Nogaylar 15. yüzyıldan itibaren Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Nogaylar da yazılı edebiyat 20. yüzyılın başlarında başlamıştır. 1928 tarihine kadar Arap alfabesini kullanan Nogaylar bu tarihten itibaren Latin alfabesine geçiş yapsa da Rusların baskısı ve siyasi politikası nedeniyle 1938'de Kiril alfabesine geçmişlerdir (Ekşi 2010: 184).

.Nogayların edebiyatına bakıldığında içerisinde iki önemli destanların olduğu görülmektedir. Bu destanlar Edige Destanı ve Mamay Destanı'dır. Edige Destanı ve Mamay Destanı Nogay edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Mamay Destanı bir kahramanlık destanı özelliğini taşıyıp Nogay Hanlığı döneminde başta olan Mamay dönemini yansıtmaktadır (Kalenderoğlu 2010: 16).

1. Nogay Türkleri

Nogay Türkleri günümüzde çeşitli coğrafi bölgelerde yaşarlar. Karaçay- Çerkez Cumhuriyetinin Erkenyurt, Adıye- Habl, Adilhak, Kubanhalk, Kızılyurt, Kızıltogay'da; Dağıstan'da Nogay, Babayurt, Kızılyar, Hassavyurt Vilayetinde; Çeçenistan'da, Şelkov ve Astrahan'da, Aynı zamanda Macaristan'da, Türkiye'de, Litvanya'da, Bulgaristan'da, Kazakistan'da ve Kırgızistan'da da yaşayan küçük gruplar halinde bulunur (Buran ve Alkaya, 2014: 291).

Nogayların her boyu kendine özgü çeşitli isim ve damgalar taşır. İsim ve damgaların bazıları şunlardır; Baydar, Baykalı, Ak Nogay, Karasıyrak, Nayman, Saray, Saraylı, Türkpen, Ergenekli, Uygır, Kanlı, Alakay (Buran ve Alkaya, 2014: 291).

Nogaylar dil olarak Tatar Türkçesini kullanmaktadır. Günümüzde Nogayların sayısı 10 bin civarında olduğu sanılıyor. Nogaylar Müslümanlığın Şafii mezhebine mensupturlar (Buran ve Alkaya, 2014: 291).

1. 1. Nogay Adı

Siyasi ve etnik bir anlam taşıyan Nogay kelimesi, Cengiz Han'ın büyük torunu olan Nogay'ın adından geldiği söylenilmektedir. Nogay 1270-1299 yılları arasında Kırım'ın batısında Aksu ile Özü nehirleri arasında boy beyliği yapmış ve sonra bağlı olan il ve uruklara Nogay denilmiştir. Nogay, Altın Orda'nın hanı olan Berke han'ın başkomutanı olduğu söylenmektedir. Nogay adının bir rivayete göre Cuci'nin oğlu Moğol'un torunun adı olduğu; diğer bir rivayete göre ise 12. yüzyılın sonlarında Deşt-i Kıpçak'ta Peçeneklerin beyi olan Taval (Tual) Bey'in torunun adı olduğu söylenmektedir (Buran ve Alkaya 2014: 286; Güllüdağ 1998: 2).

Cengiz Han'ın soyundan gelen Nogay adı, Moğol kabileleri arasında totem olarak bilinen köpek anlamına gelmektedir (Buran ve Alkaya 2014: 286; Devlet 1989: 134).

Bazı araştırmacılara göre Kıpçak grubunda yer alan Nogayların, Moğol kabilesinden olan Mangıtlardan, kimi araştırmacıya göre ise Uz ve Peçenek boylarından geldiği belirtilmektedir (Akbaba 2009: 21).

Nogay halkı; Astrahan, Kuzey Kafkasya, Kırım, Romanya ve Türkiye'de Nogay adı olarak anılırken Türkistan'da Buhara ve Hive'de Mangıt adı ile anılmaktadır. Araştırmacıların büyük bir kısmı Nogay adının Cengiz Han'ın büyük torunu olan Nogay'ın adından geldiği görüşü üzerinde yoğunlaşmaktadır (Buran ve Alkaya 2014: 286; Akbaba 2009: 22).

1. 2. Nogay Tarihi

Nogay, Altın Ordu devletinin Kumandanlarından biridir. Nogay, 13. yüzyılın ortalarından başlayıp sonuna kadar Altın Ordu yönetiminde bulunmuştur. Nogay, Berke Han'ın ölümünden sonra Don (ten) ile Dinepr (özü) arasındaki bölgede daha çok nüfuz etmesi sebebiyle sürekli bir hanmış gibi hareket etmiştir. 1223-1299 yılları arasında Nogay idaresinde toplanan boylar, Nogay'ın ölümünden sonra Nogay adıyla anılmaya başlamışlardır. Altın Ordu Devleti'nin yıkılmasıyla "Nogay Hanlığı" kurulmuş ve İdil'den İrtiş'e, Hazar Deniz'inden Aral gölüne kadar yayılıp genişleyen bir devlet haline gelmiştir (Buran ve Alkaya 2014: 287; Akbaba 2009: 22; Öner 2013: 40).

Nogay Hanlığın yönetim merkezi Saraycık Şehri olmuştur. Nogaylar, On sekiz farklı gruplardan oluşmuştur. Yönetim kadrosunu Mangıtlar oluştururken halk tabakasını ise Kıpçaklar oluşturmuştur. On sekiz değişik grubun yer aldığı bu hanlıkta söz sahibi Nogaylar olmuştur. Nogaylar, 16. yüzyıla kadar rahat bir yaşam sürmüştür. Bu rahat yaşam Rusların istilasıyla son bulmuştur. Tarihe bakıldığında 1552'de Kazan Hanlığı'nın, 1556'da ise Astrahan Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması sonucunda Nogay Hanlığı dağılmaya başlamıştır (Buran ve Alkaya 2014: 287).

1552-1558 yılları arasında Batı Kazakistan, İdil ve Yayık bölgelerinde büyük bir kıtlık ve yokluk yaşanmıştır, bu kıtlık ve yokluktan Nogay Türkleri de etkilenmiştir. Nogay mirzaları arasında anlaşmazlıklar başlayınca İsmail Mirza, Rus hâkimiyetini kabul etmiştir. Rus hakimiyetini kabul etmeyen kardeşleri Mamay Mirza ve Uruk Mirza Ruslara düşman olmuştur. Düşman olmaları sebebiyle ikisi de öldürülmüştür. Bunun üzerine Kadı Mirza Yahşi Saat Mirza ve Yusuf Bey'in oğulları, 1558-1559 yılları arasında kendilerine bağlı olan halkla beraber Kafkasya ve Kırım tarafına geçmiştir. Bunların Kafkasya ve Kırım tarafına geçmesiyle İdil'in batısı; "Küçük Nogay", doğusu ise "Büyük Nogay" olarak adlandırılmıştır (Buran ve Alkaya 2014: 287; Akbaba 2009: 22-23; Öner 2013: 41).

Yahşi Saat Mirza'nın yönetiminde olan Küçük Nogaylar, Kırım Hanlığı himayesine girmiş, Büyük Nogaylar ise Kıtlık sebebiyle 1601'de Kuban Irmağı boylarına mensup olmuştur (Akbaba 2009: 23).

Büyük Nogaylar, 1603 tarihinde Rusların da bulunduğu karışıklıktan faydalanarak bağımsızlıklarını ilan etmiş, fakat 1634 tarihinde Kalmukların istilasına uğramıştır. 1770 tarihinde Ruslarla yapılan anlaşma sonucunda Kuban bölgesinde bağımsız bir Nogay Hanlığı kurmuşlar. 1777 tarihinde Rusların yaptığı katliam sonucunda asıl Nogay göçü başlamıştır. Bu katliamdan kaynaklanan göçün yönü bir kısım deniz yoluyla İstanbul olmuş bir yönü de eski topraklarına geri dönüş şeklinde olmuştur (Akbaba 2009: 24).

Küçük Nogaylar, Kuzey Kafkasya'nın bazı bölgelerinde yaşamaktadır. İdil'in doğu-

sunda olan Nogayların bir bölümü Başkurlara, bir bölümü de Kazaklara tabi olmuştur. Nogayların Ruslar tarafından yerleşik hayata geçirilmeye çalışılması çok sıkıntılı bir dönem yaşamalarına neden olmuştur. Bu sıkıntılı dönemde Nogaylar, yerleşim yerlerini terk edip

Osmanlı Devleti'ne sığınıp göç etmiştir. Osmanlı Devleti'ne göç eden Nogaylar, Çukurova, Ankara, Konya, Kırşehir ve Sivas bölgelerine yerleştirilmiştir. Nogaylara ait topraklar 20. yüzyılda SSCB'ye bağlanmıştır. Günümüzde Nogaylar Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan idari olarak bölünmüş bozkırlarda yaşamaktadır. Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti olarak varlıklarını sürdürmektedir. (Akbaba 2009: 25).

1. 3. Nogay Dili ve Edebiyatı

Nogay Türklerin geçmişte oldukça zengin bir sözlü edebi geleneği vardır. bu sözlü gelenek içinde ertegi (masal), destan, yır (türkü), deyim, yumak (bilmece), takpak (atasözü) gibi bir Halk edebiyatı ürünleri mevcuttur. Nogay Türk edebiyatı; Sovyet dönemi öncesi ve Sovyet dönemi sonrası olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Buran ve Alkaya 2014: 289).

1. 3. 1. Birinci Sovyet Dönemi Öncesi Nogay Türk Edebiyatı

Sovyet dönemi öncesi Nogay edebiyatı destanlar, yırlar, atasözleri, deyimler, bilmece ve masallar yönünden önemli bir yer tuttuğu için halk edebiyatı bakımından zengindir (Buran ve Alkaya 2014: 289).

Türk dünyasında önemli bir yer tutan destanlar, Nogay Türkleri tarafından da bilinip söylenmektedir. Nogay Türklerinde destanlar çeşit yönünden ikiye ayrılmaktadır. Kahramanlık destanları ve aşk destanlarıdır. Nogay Türklerin kahramanlık destanları "Aysıldın Ulu Ahmet Batır", "Edige", "Mamay", "Şora Batır", "Er Kasay", "Müsevke", "Nogaydın Kırk Batır", "Adil Soltan", "Er Targıl", "Kaplanlı Batır" ve "Kazı Tuvgan"dır. Nogay Türklerinin Destanlarının konuları, Nogayların komşu halklarla ilişkileri, vatan sevgisi, zalim hanlar, mirzalar ile yapılan savaşlar ve mücadeleler anlatılır. Nogay Türklerin aşk destanları ise "Kazı Körpeş Bayan Sıluv", "Boz Yiğit", "Karaydar Man Kızıl Gül", "Şah İsmail", "Tahir ve Zühre, aşık Karip", Tölegen Men Kız Yibek" destanlarıdır. "Azavlıdın", "Er Dosmambet", "Ümbet Ali", "Arslanbek", "Şeyh Şamil", "StambılgaKöşüv" gibi tarihi destanlarının da mevcut olup yazıya geçirilmeyen fakat halk arasında anlatılan destanlarda mevcuttur. Nogay Türkleri edebiyatında kahramanlık destanları ve yırları söyleyenlere "yırav", aşk destanlarını anlatanlara "bahsı", masal anlatanlara "ertegiş", efsane anlatanlara "engimeşi", tekerleme, bilmece ve atasözü anlatanlara da "şeşen" denilmektedir (Buran ve Alkaya 2014: 289).

1. 3. 2. İkinci Sovyet Dönemi Nogay Türk Edebiyatı

Nogay Türklerinin yazılı edebiyatı 20. yüzyılın başlarında oluşmaya başlanmıştır. 1917'deki Bolşevik İhtilali sonra edebi eserler verilmeye başlanmıştır. İlk dönemde kısmen mensur eserler yazılmış olsa da Nogay ediplerinin manzum destanlarda büyük bölümü şairdir. İlk dönem eserlerde halkı eğitme fikri olup daha çok geçmişteki halk hayatı işlenmiştir. Lenin'i ve sosyalizmi öven eserler ön planda olmuştur. Abdulhamid Canibekov ihtilal sonrası Nogay edebiyatındaki ilk büyük isimdir. Nogay edebi dilinin oluşumunda Abdulhamid Canibekov

1905-1935 yıllarında halk arasında dolaşarak Nogayların sözlü edebiyat ürünlerini derlemiştir. Derlediklerini “Söz Kazası” adıyla dört ciltlik bir eserde toplamıştır. Aynı zamanda Canibekov Nogay Türklerinin ilk ders kitaplarını, gramerini, sözlüklerini yazan kişidir (Buran ve Alkaya 2014: 290; Şenel ve Güllüdağ 2004: 61).

Nogay Türk edebiyatında yazılan ilk roman 1932’de Basir Abdullin’in “Kırk Batırları” adlı eseridir. 1930 yılından sonra Nogay edebiyatçılarında artış görülür. 1937’li yıllarda birçok Nogay yazarı çeşitli baskılara maruz kalmış, bazıları öldürülmüş, bir kısmı da hapiste veya sürgünde yaşamak zorunda kalmıştır (Buran ve Alkaya 2014: 290).

Nogay edebiyatında 1960’lı yıllardan sonra konu ve şekil bakımından bazı yenilikler görülmeye başlanmıştır. 2. Dünya Savaşı üzerine yazılan eserlerin sayısı artmış, köy hayatı ve tarihi konular işlenmiş, halkın yaşayışı edebi eserlerde malzeme olarak kullanılmıştır. Nogay edebiyatının bugünkü gelişiminde Suyun Kapayev’in rolü büyüktür. Kapayev’in 30’dan fazla eseri bulunup sade bir Nogay Türkçesiyle yazmıştır. İsa kapayev, Suyun Kapayev’in oğlu olup 1980’li yılların en önemli ismidir. Hikaye, roman ve şiirleriyle tanınmıştır. Son dönem Nogay edebiyatının bilinen şair ve yazarları “Valeriy Kazakov, Kadriya Temirbulatova, Murat Avezov, Bavbek Karasov, Ramazan Kereytov” gibi isimlerdir (Buran ve Alkaya 2014: 290-291; Şenel ve Güllüdağ 2004: 61).

2. Mamay Destanı

2. 1. Mamay Destanı’nın Tarihi Çerçevesi

Mamay Destanı, çeşitlilik yönünden bir kahramanlık destanıdır. Tarihi özellikler taşıyan bir destandır. Mamay Destanı, Nogay Hanlığı’nı yönetmiş Musa Bey ve Mamay’ı anlatması yönünden kendi içinde Nogay Hanlığı’nun tarihi bir dönemini ele almaktadır (Kalenderoğlu 2010: 16).

Destan kahramanı olan Musa Bey, babası olan Vakkas Mırza’dan sonra Nogay Hanlığı’nı yönetmiş ve Musa Bey başta olduğu sürece Nogay halkı rahatlık ve bolluk içinde yaşamışlardır. Musa Bey’in hastalanarak ölmesinden sonra Nogay Ordası’nun başına Seyyid Ahmet getirilmiş, o da öldükten sonra Şeyh Mamay, Nogay Hanlığı’nun başına geçirilmiştir. Şeyh Mamay öldükten sonra başa Yusuf Bey getirilmiş ve hanlığı yaptığı zamana kadar kardeşi olan Sımayıl ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Sımayıl’ın ağabeyine sürekli problem çıkarması ve Ruslarla yaptığı işbirliği sebebiyle Nogay Hanlığı ikiye bölünmüş ve daha sonra dağılma sürecine girmiştir (Kalenderoğlu 2010: 17).

Mamay Destanı, bu anlatılan tarihi gerçeklere yakın bir sözlü tarihi ele almaktadır. Babası olan Musa Bey’in ölümünden sonra başa geçen Şeyh Mamay halkı idare etmekte ve kardeşlerini yetiştirip birbirleriyle kavga etmelerini engellemektedir (Kalenderoğlu 2010: 17).

Yine tarihe benzer bir şekilde destanda da Mamay Sımayıl ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Sımayıl sürekli kardeşlerine savaş açmış ve Nogay Hanlığı’n parçalanmasına neden olmuştur (Kalenderoğlu 2010: 17).

Tarihte, 1523 yılında Mamay ve Kırım Hanı arasında savaş olmuştur. Kırım Hanı,

Astrahan'ı almak için Mamay'dan yardım istemiş, Mamay bu yardım teklifini kabul etmiştir. Fakat Mamay'ın kardeşi Agıs bu duruma şiddetle karşı çıkmış. "Sen ne yapıyorsun. Kırım Hanı'nın Astrahan'ı almasına yardım edersen gelecekte bizim topraklarımızı da almaya çalışacaktır." demiş. Agıs bu şekilde Mamay'ı yardımdan vazgeçirmiştir. Mamay ve kardeşleri Kırım Hanı'na savaş açmışlar. Savaşta Kırım Hanı'nı ve askerlerini öldürmüşler. Mamay Destanı'nda ise olay tarihten biraz farklıdır. Destanda Kırım Hanı'nın Mamay tarafından öldürülmesinin sebebi Akmirza'nın gözünün kör edilmesi ve onun oğlu olan Bekmirza'yı öldürmesi olarak görülmektedir. Destanda Kırım Hanı, Bahtı Gerey ve Batır Sultan'ı savaşta değil Mamay'ın çadırında eğlenirken öldürdüğünü söylerken tarihte Bahtı Gerey ve Batır Sultan savaşta öldürüldüğü söyleniyor. Mamay Destanı'nda anlatılan olaylar bu şekilde tarihten biraz farklılık göstermektedir (Kalenderoğlu 2010: 18).

2. 2. Mamay Destanı'nın Coğrafi Çevresi

Destanın başında yer olarak İdil gösterilmektedir. İdil bir nehir adıdır. Aynı zamanda oradaki bölgenin adıdır. İdil bölgesi Nogay Türklerine geçmişten günümüze kadar yurt olmuştur. Mamay Destanı'nda İdil adı kadar önemli olan bölgelerden biri de Kırım'dır. Kırım Hanı ile Mamay'ın mücadeleleri esnasında Kırım adı geçmektedir (Kalenderoğlu 2010: 19).

Nogay Türklerin Kafkasya ve Kırım tarafına göçleri ilk defa Şeyh Mamay'ın oğulları Yahşımırza ve Yusuf Bey'in oğulları ile 1558-1559 yılları arasında kendilerine bağlı halkla beraber gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren belirli dönemlerde Nogay Türkleri Kırım ve çevresine göçler gerçekleştirmiştir. 1556 yılında Rusların baskısıyla Kırım'ı Osmanlılara karşı bir göç olarak kullanmaya çalışmış fakat Nogay Türkleri Rus oyununa gelmemiştir. 18. yüzyılda Kırım Hanlığı, Nogay halkını batıda bulunan Tuna Irmağı'ndaki delta havzasına göç ettirmiştir (Kalenderoğlu 2010: 18).

18. yüzyılın ikinci yarısında Kırım ve kuzeyinde yaşayan Nogay Türkleri, yarımadanın kuzeyindeki ovalık ile dağlık kesimin kuzey yamaçlarında, Azak Denizi'ne dökülen Tokmak ile Berfi Çayları boyunca yaşamışlardır (Kalenderoğlu 2010: s. XX).

Destanda Kıtay ve Kıpçak gibi adların geçmesi Nogayların belirli dönemlerde yaşadığı bölgelerin adıdır. Destanda geçen Koyun Köprüsü de o bölgeye ait bir köprü adıdır (Kalenderoğlu 2010: 20).

Destanda Mamay Tepe denilen yer İdil'in Hazar Denizi'ne yakın bir tepedir. Destanda bir başka tepe Kültepe'dir. Nogaylar için önemli olan bu tepe destan kahramanlarından Sımayıl'ın diğer destan kahramanı olan Kalyuv'aağabeyi Orak'ı öldürttüğü tepedir (Kalenderoğlu 2010: 20).

Mamay Destanı'nda, Sıdıruv Arka, Sarı Sın, Tobayak gibi yerler at yetiştirilen yerlerdir. Destanda verimli ovalar olarak geçen yerler ise İdil Nehri boyunca uzanan Togay, Kara Duvan ve Mazak'tır (Kalenderoğlu 2010: 20).

2. 3. Mamay Destanı'nın İç ve Dış Yapı Özellikleri

2. 3. 1. Dil Özellikleri

Mamay Destanı'nı halk dilinden derleyip Kiril alfabesiyle yazıya geçiren Abdulhamid Canibekov'dur. AşımSıkaliyev'in tespitine göre Rusya'nın etkisiyle Nogay Destanları, kendi özelliklerini kaybetmektedir. Bu destanlardan biri de Mamay Destanı'dır. Mamay Destanı, halkın konuştuğu dille derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir fakat tekrar eden kelimelerin farklı şekillerde yazıldıkları görülmektedir (Kalenderoğlu 2010: 36).

Mamay Destanı'nın dil özellikleri şunlardır.

1. Nogay Türkçesinde büyük ünlü uyumu tam bir uyum içerisindedir.

Edil'deyaşagan Musa-biydepbolgan. (1) (Kalenderoğlu 2010: s. 37).

2. Türkiye Türkçesindeki bütün "ç" sesleri Nogay Türkçesinde "ş" olarak görülür.

Menim üşinnamış oylasın. (754) (Ercilasun 2007: 629; Kalenderoğlu 2010: 37).

3. Türkiye Türkçesindeki "ş"ler, Nogay Türkçesinde "s"lidir.

Bir kisideykörmən men. (1018) (Ercilasun 2007: 629; Kalenderoğlu 2010: 37).

4. Türkçe kökenli kelimelerin başındaki "g"ler Nogay Türkçesinde "k"lidir.

Bular kömektilepkelgen. (1119) (Ercilasun 2007: 629; Kalenderoğlu 2010: 37).

5. Türkiye Türkçesinde kelime başı "d"ler Nogay Türkçesinde "t"lidir.

KömekTileykeledi. (1064) (Ercilasun 2007: 629; Kalenderoğlu 2010: 38)

6. Türkiye Türkçesindeki kelime başındaki "v"ler Nogay Türkçesinde "b"lidir.

Munı da Mamaya bereyik. (57) (Ercilasun 2007: 629; Kalenderoğlu 2010: 38).

7. Türkiye Türkçesinde kelime başındaki "b"ler Nogay Türkçesinde "m"lidir.

Mennen on eki uyıl bar. (6) (Ercilasun 2007: 629; Kalenderoğlu 2010: 38).

8. Türkiye Türkçesindeki -acak/-ecek olan gelecek zaman eki Nogay Türkçesinde - ayak/-eyek olarak görülür.

Bu Orak tentekbolayak. (49) (Ercilasun 2007: 629; Kalenderoğlu 2010: 38).

9. Türkiye Türkçesinde -ın,-in,-un,-ün/ -nın,-nin,-nun,-nün ilgi ekleri Nogay Türkçesinde -dıñ,-diñ,-tıñ,-tiñ,-nıñ şeklinde görülür.

Musapirdiñ atına zatına...(91) (Ercilasun 2007: 629; Kalenderoğlu 2010: 38).

2. 3. 2. Olay Örgüsü ve Kurgusu

Mamay Destanı, nazım ve nesir bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümler arasında uyumlu bir ahenk söz konusudur. Mamay Destanı, konu bakımından giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır (Kalenderoğlu 2010: 39).

Giriş bölümü Musa Bey'in ve dostu Asan Abız'ın tanıtılması ile başlamıştır. Musa Bey'in çocuklarının gelecekleriyle ilgili bilgiyi öğrenmek için Asan Abız'a imtihan ettirmesiyle devam eder. Musa Bey'in çocuklarına vasiyetini söylemesi, sekiz ay sonra da ölmesi üzerine

giriş bölümü tamamlanır (Kalenderoğlu 2010: 39).

Gelişme Bölümünde Mamay, babası Musa Bey'in ölümü üzerine ailenin en büyüğü olduğu için başa geçer. Kırım'da yaşayan akrabaları Akırza'nın gözünü kör edip oğlu Bekırza'yı da öldüren Kırım Hanı'nı öldürür. Mamay gün geçtikçe yaşlanır ve hastalanmaya başlar. Eğittiği kardeşi Orak'a bazı tavsiyelerde bulunur. Uzun süre hasta yattıktan sonra ölür ve Mamay'ın yerine kardeşi Orak geçer (Kalenderoğlu 2010: 39).

Sonuç bölümünde ise Simayıl'ın başa geçme isteği gerçekleşir. Orak'ı öldürtüp han olur (Kalenderoğlu 2010: 39).

2. 3. 3. Üslup Özellikleri

Mamay Destanında hem nesir hem de manzum bölümlerinde sade ve açık bir üslup kullanılmıştır. Bu mısralarda

Tabanı yası tarlan boz

Tartıp mindim yurt için

Tamgası tarak ban ulıvın

Koyday şaldım yurt için (1584)

Yası tüvel kırımdı

Üş abızdan aydıp şıktım yurt için (1590)

Mamay'ın yurt için yaptığı fedakârlıklar sade ve açık bir üslupla anlatılmıştır (Kalenderoğlu 2010: 41).

Mamay Destanı, üslup bakımından destan kahramanlarının nitelikleri dikkati çekmektedir. Mamay Destanı'nda Üslup yönünden olay sürekli 2 kişi tarafından anlatılmaktadır. Anlatıcı bazen geçmişe göndermeler yapıp bir olay zincirinden diğer bir olay zincirine geçerken **Endi Mama yalar ali büytüpyaşap tursun, ali biz ketemiz Kırımğa (558)** benzer geçiş formelleri kullanmıştır. Diğer bir özellik de anlatıcı yer yer açıklama cümlelerine yer vermesidir. Mamay Destanı'nda üslubu güzelleştiren diğer bir özellik de destanda geçen kişi adlarının başlarına bazı sıfatların getirilmesi ve özellikleri abartılı bir şekilde anlatılmasıdır. (Kalenderoğlu 2010: 12).

Tuvralaskan künlerde

Tuşpan basın keser ol

Karsılaskan duşpanga

Davıl bolıp eser ol (163)

Bu mısralarda Mamay'ın kardeşi olan Orak'ın ne kadar cesur olduğu abartılı bir şekilde anlatılmıştır (Kalenderoğlu 2010: 40).

Sıbrdaşım kenim, sırdaşım,

Sır alıksan kardaşım

Sırtlannın uvılı kosayga ayt (699)

Derken Kosay'a

Alkalay alıp yerge salagan,

Kazıy Ulı Toganga ayt,

Derken Togan'a

Biyleyik eki tarı at yektiren

Biy Arslanbek Mırzaga ayt (703)

Bu Mısralarda Arslanbek'e ait birtakım özellikler abartılı bir şekilde, benzetme unsurları kullanılarak anlatılmıştır (Kalenderoğlu 2010: 42).

Mamay Destanında hayvanlar, benzetme yönünden kahramanlar için de kullanılmıştır.

Azizimden kalgan deli Orak

Avızın kanlı böri Orak

Öltirgenin biri Orak (1417)

Mısralarında Orak, gücü ve cesareti yönünden kurda benzetilmiştir (Kalenderoğlu 2010: 44).

2. 3. 4. Mamay Destanı'nın Şekil Özellikleri

Mamay Destanı, şekil bakımından manzum ve mensur bölümlerinden oluşmaktadır. Mamay Destanı'nın başında uzun bir mensur bölümü vardır. Bu bölümde genellikle destanın ana konusu ele alınmış ve destan kahramanları olan Musa Bey, Mamay, Asan Abız ve Orak'tan bahsedilmiştir. Manzum bölümler, mensur bölümlerden daha fazladır. Destan içerisinden 49 adet şiir bulunmaktadır. Bu şiirler destan içindeki kahramanlar tarafından söylenmiştir. Şiirler, söyleyenlerin ağzından bazen diyalog bazen de karşısındakine düşüncelerini belirtmek için tek başına söylenmektedir. Mamay Destanı'nın manzum bölümlerinde belirli bir vezin veya nazım birimi olmayıp vezin kısmında hecenin 7'li, 8'li, 9'lu ölçüleri kullanılmıştır. Destanın nazım bölümlerinde kafiye yapısıyla ilgili belirli bir düzen olmayıp ancak bazı mısralarda kafiye uyumunun olduğu görülmektedir. Destanın mensur bölümündeki cümleler Türkçenin cümle yapısına uygundur (Kalenderoğlu 2010: 46-47).

2. 4. Mamay Destanı'nda Yer Alan Motifler

2. 4. 1. İnsanlarla İlgili Motifler

2. 4. 1. 1. Alp Tipi

Türk destanlarında örnek tip "alp" tipidir. Türk destanlarındaki sosyal yaşam ve bu yaşama ait avcılık, hayvancılık, kahramanlık ve göçebe hayat alp tipinin doğmasına neden olmuştur. Türk destanlarındaki bu alp tipi, yiğit, cesur, kahraman ve kişisel özelliklere sahip olması gerekir (Yardımcı 2002: 50).

Mamay Destanı'nda, Mamay olağanüstü özelliklerinden ve destanın başkahramanı olmasından dolayı alp tipi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kalenderoğlu 2010: 47).

Batman batman sarı bal

DayımgısıbiyMamay

Bas kötermeyişkenler (2295)

Bastagıtıllı banlardan

DayımgısıbiyMamay

Barmayorın alan er (2299)

Bu mısralarda Mamay'ın balı batman batman içtiğini ve kendisine hiçbir şekilde dokunmadığını, hanlar arasında her zaman itibarının olduğunu ve kendisi olmasa bile bir yerde itibar gördüğü tasvir edilmektedir (Kalenderoğlu 2010: 48).

Mamay'a ait birtakım başka özellikler de şunlardır. Mamay her zaman kabanını ters giyermiş, kapısına gelen insanları birbirine denk sayarmış, en iyi Arap atlarına binermiş ve dünyanın her tarafına devran sürermiş (Kalenderoğlu 2010: 48).

Yezberşinlidavılbaz

DayımgısıbiyMamay

Yer yañıra tıp tüygen er

Tilgeşeşentuvgan er

Bolayakta, bolganda

BolganbarmaMamayday.

Tavgandävrensürgende (2317)

Bu mısralarda Mamay'ın birtakım olağanüstü özelliklerinden bahsetmektedir. Bunun yanı sıra Mamay'ın ejderha eti yiyen er olduğu söylenmiştir. Ejderha motifi Türk mitolojisinde güçlü olmayı, bulunduğu yerde tek olmayı ifade eder (Kalenderoğlu 2010: 48).

Bätirliği berk edi,

Yuregindeduşpanniñ

Şaynayturgan dert edi.

Bu dunıyadıñyuzinde

Menim iyem, bir Mamay,

Senin iteniñ yok edi.

Bu mısralarda da Mamay'ın halk içinde ve komşu halklar arasında büyük bir itibar sahibi olduğu, Mamay'ın kahramanlığı, cesurluğu düşmanlarına her zaman korku verdiği ve dert olduğu anlatılmaktadır (Kalenderoğlu 2010: 49).

2. 4. 1. 2. Bilge Tipi

Eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren, öğüt veren, olabilecek bazı olayları önceden sezen, ölümünden sonra da hakkında konuşulup dilden dile dolaşan kişiler vardır. Bu kişiler aksakallı “bilge” tiplerdir. Türk destanlarında bu aksakallı bilge tipi çok önemlidir. Bu bilge kişiler, olağanüstü özelliklere sahip olup her zaman alp tipinin yanında yer alırlar (Yardımcı 2002: 55).

Mamay Destanı'nda, Asan Abız bilge tipi olarak hem Musa Bey hem de Mamay döneminde kendisine her konuda tanıştıkları, onun fikrini aldıkları, onların yol öğreticisi olan aynı zamanda destanda “bilge” tipini temsil eden kişidir. Destanda geçen **Musa-biydiñ Asan Abız degen bir dossı da bolgan, Asan Abız baksa avıldayasaganbolgan. (3)** cümlelerinden de anlaşıldığı gibi Asan abız'ın Musa Bey'in dostu olduğu anlaşılmaktadır (Kalenderoğlu 2010: 44).

Musa Bey'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Mamay'ın da en büyük yardımcısı yine Asan Abız olmuştur. Mamay, Asan Abız'ı bir baba olarak görmüş ve kardeşi Orak'a **İnim, atamız ölgen. Atamızdıñdossı Asan Abız bizim atalığımız. Bügünnenbaslap biz aytamızAsanga. Atalık-Asan Abız dep. (341)** diyerek bundan sonra babalarının olmadığını Asan Abız'ın onların bir nevi babaları olduğunu söyleyerek Orak'ın yetişmesi için tayı ile birlikte bir süre Asan Abız'ın emrine vermiştir (Kalenderoğlu 2010: 50).

Destanda Asan Abız, her zaman birleştirici, ortamı yumuşatan biri olarak görülür. Mamay'la Kırım Han'ın mücadelesinde Kırım Hanı'nın ölmesinde ve Mamay'ın üstünlük sağlamasında etkili olmuştur. Mamay'ın zaman zaman Orak ve diğer kardeşleri ile olan problemlerinde Asan Abız onları teskin etmiş ve kardeşçe yaşamalarında etkili olmuştur. Mamay'ın ölümünden sonra Asan Abız yine aynı şekilde Orak'ın da yanında yer almıştır (Kalenderoğlu 2010: 50).

2. 4. 2. Muhtelif Motifler

2. 4. 2. 1. İmtihan Motifi

İmtihan motifi Türk destanlarında karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda alp tipi kahramanlığını göstermek ve kendisini kanıtlamak için imtihan edilir.

Dos men seni şakıruvımnıñ sebebi, men özım de keyifsiz ben. Balalardı sagasınatayayakbolaman. Solar össe kalay Şıgayak eken. Bular mennensoñ on ekisi de birgeyaşamayak. Ar kimi kılıgına köre, basiyetine köre, yaşayayak. Şulardıñenşilesüvi minen vasiyetindi etip ketsem kerek. (20) Musa Bey, on iki oğlunun gelecekte nasıl olacağını ve neler yapabileceklerini anlamak için onları Asan Abız'a imtihan ettirmek istemesi destanda geçen yukarıdaki cümlelerden anlaşılmaktadır (Kalenderoğlu 2010: 51).

Asan Abız, Musa Bey'in bu kararını destekler. Musa Bey, bir gece çocukları hiçbir şeyden habersiz uyurken, Asan Abız'la çocukların uyuduğu bölüme geçer ve Asan Abız çocukların yatış şekillerini bir kağıda yazdırıp hangi oğlunun huyunun nasıl olacağını Musa Bey'e yorumlar (Kalenderoğlu 2010: 51).

2. 4. 2. 2. Rüya Motifi

Rüya motifi, Türk destanlarında ve aşık edebiyatında sıkça görülen bir motiftir. Rüya- lar, destan kahramanlarının gelecekteki olaylardan haberdar olmalarına yaraması bakımından destanlarda önemli bir yer tutmaktadır. Mamay Destanında rüya motifi gelecekte oluşacak olumsuz durumlardan haberdar etmesi yönünden olağanüstü bir özellik taşır. Mamay Destanı'nda rüya sadece bir tane bulunmaktadır. Bu rüyayı Mamay görür ve rüya sonucunda endişelenir. Rüyayı bir rüya tabircisine (düş yarığış) yorumlatır. Mamay, rüyayı yorumlattıktan sonra başka birine daha yorumlatır. Bu rüya gelecek kötülüklerin habercisi olduğu sonucuna varılır. Mamay, bunun üzerine geçmişte kendi milleti için yaptıklarını anlatmaya başlar (Kalenderoğlu 2010: 52).

2. 4. 2. 3. Vasiyet Motifi

Türk destanlarında önemli bir motif olan vasiyet motifi, Mamay Destanı'nda iki ayrı şekilde görülmektedir. Destanda vasiyet motiflerinden biri Musa Bey'in ölmeden önce çocuklarına kendi ölümünden sonra yapmaları gereken şeyler hakkındadır. Musa Bey, hastalandıktan sonra çocuklarına verdiği vasiyetin bir kısmı şöyledir. **Men yaslar, dedi zâlimarıyman. Bu avıruvdaniygi bolsam da yaray, bolmasam da yaray. Ne bolsa da vasiyet ölimkeltirmesdegen. Men eteyek vasiyetimdi aytıpkoygımkeledi. (70) Musa-biydegen atım bar. Men ölgenkün balkka haber iberersiz. Şulayşulaydepbalktıyıyıp, yuregimsüyegen bir eki ayvannañ bir ekisin soyarsız. (75)** Musa Bey, bu vasiyeti verdikten kısa bir süre sonra ölür (Kalenderoğlu 2010: 55).

Destanda geçen ikinci vasiyet Mamay'a aittir. Mamay, gördüğü rüyayı iki kez yorumlatır. Rüyayı yorumlayanlar pek hayırlı bir rüya olmadığını söyler. Mamay bu rüyadan kendisine bir pay çıkarır ve kendinden sonra yerine geçecek olan Orak'ı yanına çağırır. Kendi ölümünden sonra neler yapması gerektiğini halk önünde anlatır. Aynı zamanda yaşayacağı sürece neler yapacağını da halk önünde anlatır. Mamay'ın destanda verdiği vasiyetin bir bölümü şöyledir.

Yeti uvıldıñ, sen delim,

Yetip bolsañ yetisin,

Yetelmasañışindegi,

Sımayıl atlı sarısnıñ

Kagıp basın algaysıñ (2000)

Tögeregiñtolıköpduşpan,

Sen olardıñyuregine

Ottaykorkuvsalgaysıñ

Sol zamanda duşpanlar

Kayrattıñdikörerler

Men ölsem de özine

Batalmasın bilirlir. (2006) (Kalenderoğlu 2010: 56).

2. 4. 2. 4. Oyun Motifi

Mamay Destanı'nda iki oyun motifi geçmektedir. Biri satranç, biri de kart oyunudur. Satranç oyunuyla ilgili bölüm destanda şu şekilde geçmektedir. *"Erten kabar keldi banlarga, kelsin bizgekonakka. Bu yerde bir mezgileteyik. Bahtı-Gerey de, Bätin-Soltan da kevi de keldiler. Süyerdeişki etti, yıbav etti, at şaptırdı, şatpaş oynadılar. (1375)"* Bu satranç oyununda Mamay ve arkadaşları oyunu kazanan taraf olur (Kalenderoğlu 2010: 57).

Diğer bir oyun olan kart oyununu da Mamay ve adamları üstünlük sağlar. Destanda kart oyunu şöyle geçmektedir. **SüyerdeBätir-Soltanaşuvlandı. Orak'kaayttı. Bulaynegeboladı? At şaptırdık- sizikiötti. Kärt oynadık- siz attıñız. Şatpaş oynadık- siz uttıñız. (1383)**

2. 4. 3. Hayvanlarla İlgili Motifler

2. 4. 3. 1. At Motifi

At motifi, Türk destanlarında motiflerin temelini oluşturmaktadır. Birçok Türk boyu destanlarında at motifinin zengin olduğu görülmektedir. Bu Türk boylarından biri de Nogay Türkleridir. Nogayların kahramanlık destanlarında atın özellikleri tasvir edilmektedir (Kalenderoğlu 2006: 99).

Türkler için at çok önemli bir hayvandır. Hem göçebe hayat için hem de yerleşik hayat için at her zaman önemli bir tutmuş ve ihtiyaç duyulmuştur. Atın Türk kültüründe önemli bir yeri olması sebebiyle atlarla ilgili birtakım efsaneler halk arasında söylenmiştir. At, Türk kültüründe konuşması, düşünmesi, tehlikeyi sezmesi, vefalı olması ve sevgisi yönünden beşeri özellikler kazanır. Her Türk boyunda olduğu gibi Nogaylar arasında da at önemli bir yere sahiptir. Mamay Destanı'nda at diğer destanlarda olduğu gibi kahramanların en yakın arkadaşı olmuştur. Mamay'ın atı, savaş sırasında tehlikeyi sezmesi, Mamay'a olan bağımlılığı ve vefalı olması yönünden beşeri özelliklere sahiptir. Destanda at ilk kez Asan Abız ve Mamay'ın Orak'a binmesi için bir at bakmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda önemli insanlar sıradan bir ata binmez. Önemli insanların bindiği at mutlaka iyi cins ve olağanüstü özelliklere sahip olması gerekir (Kalenderoğlu 2010: 58).

Mamay Destanı'nda kahramanların özellikleri anlatılırken genellikle atıyla birlikte anlatılır. Bekmırza'nın akrabası Er Yantemir'in bindiği atın özelliği şöyle belirtilmiştir.

Arabıstan

Ay yuriginmingen er. (726)

Asan Abız'ın Kırım'da Mamay'ı övdüğünde şunu söylemiştir.

Külegeş sarı at mingen (1055)

Bu mısralar Mamay'ın atının cinsini belirtmiştir (Kalenderoğlu 2010: 59).

Destanda Kırım Hanı'nın bindiği atın iyi cins olmamasından yakındığı şu mısralardan anlaşılmaktadır.

Astımdaki sarı kölikyubadı

Arabıstanargımagın

Kaydan tavıp bineyim (1450) (Kalenderoğlu 2010: 54).

Mamay'ın iyi cins argımak atına bindiğini ise şu mısralardan anlıyoruz.

Kuralay başlı, kuvtösli

Kulan atli, bil dilsı

Bil savırlıargımak (1744) (Kalenderoğlu 2010: 54).

Mamay Destanı'nda diğer kullanılan atlar şöyledir. Hanların bindiği ata ger at, iş yaparken kullanılan kölik, yorga at, rahvan at, ger at, kulan gibi atlardır (Kalenderoğlu 2010: 54).

2. 4. 3. 2. Kuşlarla İlgili Motifler

Türk mitolojisinde Anka, Simurg kuşları gibi kutsal sayılan kuşlar vardır. bu kuşlar Türk destanlarında kendilerini olağanüstü özellikleri ve benzetme yönleriyle gösterir (Özkartal 2012: 62).

Mamay Destanı'nda bazı kuşlar, benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bunlardan en önemlisi kazdır. Kazlar, Mamay'ın rüyasında düşman askerleri olarak görülmesi yönünden olağanüstü bir özelliğe sahip olmuşlardır. Mamay gördüğü rüyayı söylerken:

Azbarımñınşetine

Kaz balalar kuyıldı.

Kaz balalar işinde

Kara laşın söylendi. (1923)

Şeklinde anlatmış ve rüyasını yorumlatmıştır. Asan Abız'ın kızı bu rüyayı yorumlamış ve kazları düşman askerlere benzetmiştir (Kalenderoğlu 2010: 62).

Destanda geçen diğer kuşlardan biri de laçindir. Mamay Destanında laçın, Orak'ın özelliklerini göstermesi yönünden olağanüstü bir kuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Laçın destanda şu şekilde geçmektedir.

Kaz balalar işinde

Kara laşınterbense

Tergennenaynannıñ

Oñkanatı şart sinsa. (1948) (Kalenderoğlu 2010: 62).

Orak'ın özelliklerini laçının özelliklerine benzetmektedir. Ayrıca kahraman isimlerinin önüne getirilir ve bazı bölümlerde benzetme unsuru olarak kullanılır. Şahin, kartal, tuti kuşu, aladoğan, ördek bu kuşlardandır (Kalenderoğlu 2010: 62-63).

2. 5. Mamay Destanı'nın Özeti

Musa Bey, İdil'de yaşayan bir beydir. Asan Abız diye bir dostu vardı. Asan Abız, Musa

Bey'in hem dostu hem de en iyi yardımcısıdır. Her şeyini ona danışır. Musa Bey'in on iki oğlu vardı. Birinci hanımından yedi, ikinci hanımından ise beş çocuğu vardır. Musa Bey, ölümünden sonra oğullarının kavga etmelerini önlemek için onları imtihan ettirir. Bir gece çocuklar uyurken Asan Abız, çocukların yatış şekillerine göre gelecekte nasıl olacaklarını, neler yapacaklarını ve kimin iyi kimin kötü insan olacağına dair Musa Bey'e bilgi verir. Asan Abız, oğullarının arasında en akıllı Mamay, olduğunu, Orak'ın hem kahraman hem de yaramaz biri olduğunu, Sımayıl'ın ise tam tersi yaramaz, fitneci ve sürekli halkın huzurunu bozacağını söyler. Musa Bey, yaramaz ve güçsüz olan çocuklarının birlikte olmasını, akıllı ve güçlü olanların da birlikte olmasını istediği için plan yapar (Kalenderoğlu 2010: 21).

Musa Bey, bir gün çocuklarını toplar ve artık yaşlandığını, herkes gibi kendisinin de bir gün öleceğini belirtir. Ölümünden sonra miras paylaşımının nasıl olacağını, birbirleriyle nasıl anlaşacaklarını ve öldükten sonra neler yapacaklarını bir bir anlatır. Bu şekilde vasiyetini çocuklarına anlatmış olur. Musa Bey, yedi ve sekiz ay sonra ölür. Mamay en büyük oğlu olduğu için gelenler ondan başsalığıdiler. Diğer oğulları da eve gelen halkla ilgilenir (Kalenderoğlu 2010: 21-22).

Musa Bey'in ölümünden sonra bütün işlerle ilgilenmek zorunda kalan Mamay, Orak'ı yetiştirmeye vakit bulamaz. Mamay, Orak'ı yetiştirmesi ve eğitmesi için Asan Abız'ın yanına gider. Asan Abız, Orak'ı at sürüsü olan bir zenginin yanına at baktırmak için verir. Orak, ata binmeyi sevdiği için sürekli ata biner ve sürüleri otlatır. Aradan biraz zaman geçer. Bir gün Orak atları otlatırken Mamay yanına gelir. Orak'ın durumunun iyi olmadığını görür. Mamay bu duruma çok kızar ve bu durumu zengine sorar. Kardeşinin özelliklerini ve kim olduğunu iyi anlaması için durumu şiirle anlatır. Mamay, Orak'ın cesurluğunu zengine göstermek için bir plan yapar. Orak'a atları kendi otağına göndermesini ister. Bu şekilde atları hapsedecek ve Orak atları kurtaracak zenginin adamları da bunu görecektir. Mamay'ın planı gerçekleşir. Zenginin adamları her şeyi anlatır ve Orak'ı överler. Zengin, Orak'ın üstünü başını yeniler ve en iyi ata binmesini, canı et istediğinde söylemeden kesip yemesini söyler. Bu şekilde Orak'ın hayatı düzene girer. Mamay, Asan Abız'ı da yanına alarak tekrar Orak'ı görmeye gider. Gördüklerine karşı şimdi daha iyi olduğunu söyler (Kalenderoğlu 2010: 22-24).

Aradan biraz zaman geçtikten sonra Mamay, Asan Abız'ı yanına alıp Orak'a at bakmak için zenginin atlarına bakmaya gider. Asan Abız at konusunda bilgili biridir. Mamay ve Asan Abız Orak'ın yanına giderler. Asan Abız, sürünün içinde Orak'a bir at bakar ancak istediği gibi bir at bulamaz. Yalnız orada duran boz renkli kısrağın iyi cins bir atla çiftleştirilmesi ile bu attan doğacak tayın, Orak'a iyi bir at olabileceğini söyler. Asan Abız'ın istediği gibi yapılır. Doğan at Orak'ın binmesi için iyi bir at olur. Asan Abız, ata "Sarazban" adını verir. Orak on üç yaşına geldiğinde Mamay artık Orak bana lazım diyerek zenginden Orak'ı alır. Mamay, Orak'a Asan Abız bizim babamız diyerek onun yanında kalmasını söyler. Orak'ta bunu kabul eder ve Asan Abız'la beraber yaşamaya başlar. Orak, Asan Abız'ın yanında atını yetiştirir. Orak, on dört yaşına geldiğinde Mamay ava çıkmasını ister. Mamay, Orak'ı alıp ava gider. Fakat bakar ki Orak onun gibi avlanmaz. Mamay Orak'a anlatır fakat Orak buna karşı çıkar ve kendisinden daha iyi avlandığını söyler. Mamay töre yapılmasını ister. Mamay, Orak'a törede "Ben haklıysam sen

benim dediklerimi yaparsın. Sen haklıysan ben sana uyarım.” Der. Köyün yakınında su taşıyan bir kadına rastlarlar. Mamay kadından hakem olmasını ister ve durumu kadına anlatır. Kadın, Orak’a Mamay’ın babasının ölümünden sonra hem kendisine hem de kardeşlerine babalık yaptığını ve kendisinin Mamay’a saygı göstermesini ister. Bunun üzerine Orak şapkasını çıkararak Mamay’ın önünde üç kez başını eğer ve artık kendisine bağlı olduğunu belirtir. Mamay, bundan sonra kardeşlerinin kendisine bağlandığı ve saygı gösterdiği için mutlu olur. Bu sebeple halk arasında gücü ve kıymeti bilinir. Halk Mamay’a danışmadan bir şey yapmaz. Mamay’ın her şeyden haberi olur (Kalenderoğlu 2010: 24-26).

Mamay’ın adı “Mamay Tepe” denilen İdil’in Hazar Denizi’ne yakın bir tepeye verilir. Bir konu ya da bir duyuru hakkında konuşulacaksa herkes o tepeye Mamay’ın yanına gider. Sımayıl, kardeşlerinin içinde en küçüğü, en yaramazı, fitneci olandır. Kardeşler arasında hep bozgunculuk çıkarır, onları fitneyle birbirine düşürmeye çalışır. Bu şekilde kardeşlerin birbirlerini öldüreceğini düşünüp hanlığın başına kendisinin geçeceğini düşünür. Bundan bıkan halk ve kardeşleri ona “güçsüz, hileci, dedikoducu ve fitneci” adını verirler. Bir gün Musa Bey’in ilk hanımından olan yedi kardeş, Yamguş’ın oğlu Agıs’ı öldürmek için plan yapar ve onu sarhoş eder. Bu durumu Agıs’ın at bakıcısı görür ve Mamay’a haber eder. Mamay bu duruma çok kızar. Mamay, Agıs’ı öldürmeye çalışanlara töreyi bozmakla suçlar. Böyle devam ederlerse daha kötü şeyler olacağını belirtir. Olan biteni dinleyen Asan Abız’ın kızı AruvApay, Agıs’a nasihat eder ve Mamay’ın sözünden çıkmaması için tavsiyelerde bulunur (Kalenderoğlu 2010: 26-27).

Nogaylardan Kırım’da yaşayan Mansır Bey adında bir bey vardı. Mansır Bey, Musa Bey’in kardeşidir. Kırım Hanı’nın kızıyla evlenir ve bir oğulları olur. Adı Akmırza’dır. Akmırza, iki yaşına geldiğinde annesi ve babası vefat eder. Bunun üzerine Kırım Hanı olan dedesi onu yanına alır ve büyütür. Kırım Hanı bir gün Akmırza’yı severken havaya atar. Akmırza korkar ve Han’ın sakalından tutar. Han bu duruma sinirlenir ve çocuğun başını sıkır. Çok sıkıldığı için Akmırza kör olur. Akmırza kör haliyle büyür ve biraz geçtikten sonra Han’ın yanından ayrılıp kendi başına yaşamaya devam eder. Mamay, kız kardeşi Küse Biyke’yi Akmırza’yla evlendirir. Bu evlilikten bir oğulları olur. Adı Bekmırza’dır. Bekmırza sekiz yaşına gelince babası Akmırza ölür. Bekmırza küçük olduğu için babasının dostu Aruv Ali onu yanına alır. Bir gün Bekmırza çocuklarla oynarken çocuklardan birini döver. Çocuk ağlayarak eve gider. Babası sorar kim dövdü diye çocuk “Bekmırza” der. Çocuğun babası “Bekmırza o kadar yiğitse babası Akmırza’nın gözünü çıkararak Kırım Hanı’ndan babasının öcünü alsın. Seninle ne işi var.” Der. Bir gün yine çocuklar oyun oynarken çocukla Bekmırza arasında kavga çıkar. Bekmırza çocuğu yine döver. Bunun üzerine çocuk Bekmırza’ya babasının anlattıklarını söyler. Bekmırza, hemen oradan ayrılır ve annesine gerçekten babasını kör eden Kırım Hanı mı? Diye sorar. Bekmırza “Ben de o Kırım Hanı’n gözünü çıkarırım.” Der. Bu laf her tarafa yayılır. Aruv Ali bu laf üzerine Bekmırza’ya İdil’e dayıları olan Mamay ve Orak’ın yanına kaçmasını söyler. Bekmırza kaçmadan haber Kırım Han’a ulaşır. Babası öldükten sonra annesi Ayıs adında biriyle evlenir. Han Bekmırza’yı getirmeleri için emir verir. Kendisi yoksa babasını getirmelerini ister. Adamları gelir fakat evde Bekmırza’yı bulamaz. Ayıs’ı Han’a getirirler. Han Ayıs’a oğlunu getirmesini ister. Ayıs atına biner ve Bekmırza’nın yanına gider “Anan hasta seni görmek istiyor.” Diye kandırır. Bekmırza’yı geri döndürür. Bekmırza döndüğünde anasının

hasta olmadığını görür. Anası: “Kırım Hanı seni istiyor ama öldürür.” Der. Bunun üzerine Bekmırza “Öldürürse öldürsün.” Diyerek Han’ın yanına gider. Bekmırza Arüv Ali’ye nasıl öldürüldüğünü dayılarına söylemesini ister. Han’ın yanına gider ve kendisini öldürürse dayısıyla başının belaya gireceğini söyleyerek uyarır. Han, Bekmırza’yı dar ağacına astırıp öldürtür. Han bu durumu görmesi için Küse Biyke’yi çağırır. Küse Biyke, nefretle duygularını dile getirdikten sonra Bekmırza’nın öldürdüğü Han’ın iki çocuğunun başını çuvaldan çıkarıp önüne atar. Bekmırza öldürüldükten sonra Arüv Ali İdil’e haber vermeye gider ve Mamay’a olan bite-ni anlatır. Bunun üzerine Mamay kardeşlerini, halkı ve Asan Abız’ı Mamay Tepesi’ne toplar. Bekmırza’nın kanını almaya gitmemiz gerektiğini söyler. Mamay, Asan Abız, Targıl, Orak ve Sıydak ve askerlerini alarak Kırım Hanı’ndan intikam almak üzere yola çıkarlar. Mamay o gece bir köye geceyi geçirmek için konaklar ve bir ihtiyarın evinde misafir olur. İhtiyarın kızı Mamay’ın kim olduğunu ve ne yapmaya gideceğini anlar ve bu durumu babasına anlatır. Sabah olduğunda ihtiyarın kızı Mamay’a kim olduğunu ve Kırım Hanı’ndan intikam almaya gittiğini söyler. Kız Mamay’a “Bir isteğim var beyim. Ben sizi tanıyorum, ne yapacağınızı da biliyorum. Ben sizden üç şey istiyorum.” Der. Mamay kıza söyle der. Kız: “Kayın yurdumu, dayı yurdumu, ata yurdumu istiyorum. İşte bu üç yurda zarar vermeyesin. Kırım Hanı’na ne istersen onu yap.” Der. Mamay kızın bu isteğini kabul eder. Sonrasında Mamay Asan Abız’la konuşur ve Kırım’ın içinde savaş yapmayacağını der. Ben sadece Kırım Hanı’nı öldürürsem yeter. Halkın bir suçu yok der. Askerleri geri yollar ve dokuz kişi yola devam ederler. Mamay ve diğerleri Kırım kalesinin kapısına gelirler nöbetçi bunları içeri almaz ve kim olduklarını sorar. Olan bite-ni Kırım Hanı da dinler. Tüm çabalara rağmen nöbetçi yine bunları içeri almaz. Mamay Kırım Han’a kendisini tanıtp yardım istemek için geldiğini söyler. Kırım Hanı bunun üzerine nöbetçilere “Bunlar kötülük için gelmemiş yardım istemeye gelmişler. Her zaman benim zor günümde lazım olan kahramanlarımı onları saraya alın.” Der. Mamay burada Han’a: “Bizim Semerkant Hanı ile kavgamız var. Sen askerlerini alıp bizim kavgamızı bitirsen.” Der. Han, Mamay’a “Tamam bu konuda size yardım edeceğim ancak kalbinizde kötülük olmadığına dair yemin edin.” Der. Mamay ve yanındakiler sahte bir yemin eder. Kırım Hanı askerlerini de alıp yola çıkarlar. Yolda Orak hoş gitmeyen bir şey söyler. Kırım ordusunun içindeki iki aşık ve komutanlar, Orak’ın ve Sıydak’ın konuşmalarına bakarak iyi olmadıklarını anlarlar. Bunun üzerine Han’a durumu söylerler. Han onlara sizde iyi niyet yok diye kızar. Özellikle Orak’a sinirlenir. Kendi özelliklerini sayarak Orak’ı meydana kavga etmeye çağırır. İki tarafın arası bozulur. Kırım Hanı yola devam etmek istemez. Asan Abız araya girer ve Orak’ı önemsememesini söyler. Mamay da Kırım Hanı’na, kendisinin de bir han olduğunu, söz verdiğini, yoldan dönmek Kırım Hanı’na yakışmayacağını söyler. Mamay davranışlarından dolayı Orak’ı da uyarır. Kırım Hanı öfkesini dindirip yola devam eder. Yola çıkalı üç gün olur. Han kendi adamları ile fikir alışverişinde bulunur. Bir yere konaklayıp çadır kurarlar. Mamay da aynı şekilde yanındakilerle fikir alışverişi yapar ve bu gece Han’ı ve adamlarını öldürmemiz gerek der. Mamay önce bir plan yapar. Hanı uykuda öldürmek ister. Fakat uykuda bir insanı öldürmek ölmüş birini tekrar öldürmek gibi olduğunu bunun da kendilerine yakışmadığını söyler. En iyisi onları bizim çadıra davet edelim öyle öldürelim der. Ertesi gün Mamay davet için haber gönderir. Bahtı Gerey ve Bâtir Sultan teklifi kabul eder. Mamayların çadırına eğlenmeye gelirler. İçki içerler, kağıt oynarlar, at koştururlar, satranç oynarlar. At ve satranç oyununu Mamay

kazanır. Kırım hanları bu durumu kabullenmezler ve sebebini sorarlar. Orak bu soruya “Zeki, yiğit yener, atı hızlı olan kazanır, bize niçin kızyorsunuz.” Diye cevap verir. Bir süreliğine bunlar böylece atılırlar. Tam o sırada Orak, Mamay’dan aldığı işaretle kılıcını alıp Bâtır Sultan’a fırlatır ve başını eğer, tepesini sıyrır. Bahtı Gerey atına binip kaçır. Orak Sarazban isimli atıyla arkasına düşer. Koyun Köprüsü’nde onu yakalayıp öldürür. Mamay askerleri serbest bırakır. Bu şekilde Kırım Hanı ile davaları biter (Kalenderoğlu 2010: 27-28).

Mamay daha öncesinde “Eğer Kırım’daki kardeşimiz Akırza’nın gözünü kör eden ve oğlu Bekırza’yı öldüren Bâtır Hanı öldürüp intikamımızı alırsak, kırk gün düğün yapacağız.” Diye söz verir. Düğün başlar. Orak Bâtır Han’ın kafasını en büyük süngüye geçirir ve Mamay Tepesi’nin başına saplar. Bu düğüne bütün halk katılır. Asan Abız, Mamay’ın gösterdiği kahramanlıkları halka över. Orak, Asan Abız’ın kendisini de övmesini bekler fakat beklediği gibi olmaz. Orak bu duruma bozulur. Bunu anlayan Mamay onu tekrar düğüne çağırır ve Orak’ın yaptığı bütün kahramanlıkları anlatıp halka över. Bu dönemde, Nogay Hanlığı’nın komşu hakları arasındaki değeri artar. Mamay bunun farkında olup ata yurdunda bütün Nogay halkını kardeşçe yaşatır. Mamay döneminde halk uzun yıllar huzur ve bolluk içinde yaşamaya devam eder. Kardeşler arasındaki kavga hiçbir zaman bitmez. Sımayıl sürekli fitne, fesat çıkarmaya çalışır. Sımayıl bir ağabeyine zehir vermek, bir ağabeyini de kölesine öldürtmek suretiyle iki ağabeyini öldürür. Bu sebepten dolayı kardeşler arasında yine huzursuzluk ve kavga başlar. Öldürülen ağabeyin çocukları, kaçıp Mamaylara gelir. Musa Bey’in oğulları birbirine düşer. Birbirleriyle mücadele etmeye devam eder. Günlerden bir gün Mamay ağır hastalanıp yatağa düşer. Kardeşler arasındaki huzursuzluk kendisini üzmektedir. Mamay’ın başucuna yakınları toplanır. Mamay yakınlarına Nogay halkı için yaptığı mücadeleleri ve çektiği zorlukları anlatır. Mamay sonra Orak’ı başucuna çağırır. Ölümünden sonra neler yapması gerektiğini, nelere dikkat edilmesi gerektiğini ve yapması gerekenleri vasiyet eder. Mamay, herkese “Ben ölürsem öldüğümü üç gün kimseye bildirmeyin.” Der. Mamay ölür. Öldüğünü üç gün gizlerler. Üç gün sonra Asan Abız Mamay Tepesi’ne çıkıp ölüm haberini halka bildirir. Mamay’ı gömerler. Uzun bir aradan sonra bir gün yedi oğullar gelir. Bu sırada Orak, Asan Abız, Mesey Topal, Sıydak ve Ağıs Mamay Tepesi’nin başında oturmaktadır. Orak onların ne amaçla geldiklerini anlamaya çalışır. Mamay’ın ölümünden kırk gün sonra Orak, Mamay’ın kırkını çıkarmak için halka haber verir. Mamay’ın kırkı için tören yapılır. Mamay’ın ölümünden sonra Nogay Ordası’nın başına Orak geçer. Sımayıl, Kalyuv’a Orak’tan Kültepe adlı tepeyi istemesini söyler. Sımayıl, Kültepe’de altın ve gümüş olduğunu söyleyerek Kalyuv’u kandırır. Kalyuv, Kültepe’yi Orak’tan ister. Orak bu teklifi kabul etmez. Kalyuv, Orak’ın Kültepe’yi vermediğini Sımayıl’e söyler. Sımayıl: “Ben sana Orak’ın Kültepe’yi senden kıskandığını söyledim.” Der ve Orak’ı öldürmesini söyler. Kalyuv Orak’ı öldürür ve Sımayıl’e söyler. Bunun üzerine Sımayıl: “Sen ne yaptın benim evimi yıktın, biricik kardeşimi öldürdün. Ben de seni öldüreceğim.” Diye bağırır ve Kalyuv’u öldürür. Böylece Sımayıl yaptığı fitne ve fesatla amacına ulaşır. Orak’ı öldürtüp kendisi han olur (Kalenderoğlu 2010: 33-35).

SONUÇ

Günümüzde çalışmalara bakıldığında Nogayların tarihi ve edebi ürünleri yönünden çalışmalar sınırlıdır. Gerek Nogay tarihi olsun gerekse edebi ürünleri olsun diğer Türk Lehçeleri gibi Çağdaş Türk Lehçeleri alanında önemli bir yere sahiptir. Bir toplumun geçmişini, yaşayış biçimini ve kültürünü bilmek için o toplumun tarihini ve edebiyatını iyi bilmek gerekir.

Türk edebiyatı içerisinde destanlar önemli bir yer tutmakta ve o toplumun kültürünü, tarihini, yaşayış biçimini bizlere yansıtmaktadır. Nogay edebiyatında da destanlar önemlidir. Nogaylara ait birçok destan mevcuttur. Bu destanlar arasında Mamay Destanı, Nogayların hanı olan Mamay'ın kahramanlıklarını ve Nogay halkı için verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Bu kahramanlıklar ve mücadeleler anlatılırken aynı zamanda Nogayların kültürünü ve halkın yaşayış biçimini de gözler önüne sermektedir.

Mamay Destanı ile ilgili çalışmalar sınırlıdır. Çalışmada destanın tarihi çerçevesine bakıldığında Nogayların tarihini yansıtmamasından ötürü bazı farklı yönleri de mevcuttur. Mamay Destanı'nın coğrafi çevresi genellikle Nogayların yaşadığı yerlerdir. Mamay Destanı'nı halk dilinden derleyip Kiril alfabesiyle yazıya geçiren kişi Abdulhamid Canibekov'dur. Üslup yönünden Mamay Destanı sade ve açık bir dille yazılmıştır. Kullanılan üslupta benzetmeler ve abartmalara sıkça rastlanılmaktadır.

Mamay Destanı Manzum ve mensur bölümlerden oluşmaktadır. Destanın manzum bölümlerinde hecenin 7'li, 8'li ve 9'lu ölçüleri kullanılmıştır. Kafiye yapısıyla ilgili belirli bir düzen bulunmamaktadır. Mensur bölümleri Türkçenin cümle yapısına uygun bir şekilde yazılmıştır. Türk Halk Edebiyatında önemli bir yeri olan motifler Mamay Destanı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Türk Destanlarında İnsan motifi içerisinde bulunan alp motifinde yer alan kişi Nogay Hanı Mamay'dır. Hayvan motifinde olağanüstü özelliklere sahip olan at ve kuş motifleridir.

KAYNAKÇA

- Artun. E. (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Buran. A., Alkaya. E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Devlet. N. (1989). *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ekşi. P. (2010). Türkiye'de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 28/183-190.
- Ercilasun. A. B. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları. S. 431.
- Ergönenç Akbaba. D. (2009). *Nogay Türkçesi Grameri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güllüdağ. N. (1998). *Nogay Türkçesi Grameri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi.
- Kalenderoğlu. İ. (2006). *Nogay Destanlarında At Motifi*, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 21/97-117.

- Kalenderoğlu. İ. (2010). *Mamay (Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı)*. Ankara: Uluslararası Türk Kültürü Yayınları.
- Öner. M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkartal. M. (2012). *Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)*, Milli folklor Dergisi, 94/58-71.
- Şenel. M., Güllüdağ. N. (2004). *Nogay Edebiyatının Tarihi Seyri*, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 1/58-81.
- Yardımcı. M. (2002). *Destanlar*, Ankara: Ürün Yayınları.